

Stenmurens landskap – ett värde att bevara

IGN (2011:4) presenterade Bo Magnusson hur kulturresevat kan användas som geografiskt laboratorium med Vallby Sörgården som exempel. Kulturlandskapet runt Vallby Sörgården består av små åkrar, odlingsrösen, fägator och stenmurar. De allra flesta stenmurar vi ser i landskapet idag kom till under 1800-talet. Innan plogen blev vanlig så brukade man åkrarna med årder. Ett årder kan ta sig runt och över stenar. När plogen gjorde intåg ökade behovet av större stenröjda ytor. En plog är mycket tyngre än ett årder och kräver stenfria ytor för att fungera bra. Jordbrukets mekanisering drev också på utvecklingen mot större och stenfria åkrar. Ofta valde man att bygga stenmurar istället för att

lägga upp små odlingsrösen. Att bygga stenmur fick därför flera funktioner: Det var ett sätt att bli av med sten från åkern, det blev en gränsmarkering mellan ågor eller markslag, den kunde fungera som hägnad för djur och i vissa fall användes den när blöta marker skulle dräneras.

Landskapet med tillhörande historiska spår och lämningar är en viktig del av vårt kulturarv (Bylander, 2008). Stenmuren är ett landskapselement som ofta förknippas med det gamla odlingslandskapet. Landskap som begrepp har inte haft någon stark ställning inom lagstiftning och miljöpolitik förrän kanske först 2000 när den europeiska landskapskonventionen beslutades av Europarådet. Målsättning

Figur 1. Murens avslut ställer höga krav. Den behöver ha rätta vinklar. Ett tränat öga kan se hur dessa stenar har bearbetats med slägga eller mejsel för att få sin rätta form. Foto: Joakim Lilja 2011.

med konventionen ska inte vara att konservera eller frysa landskapet utan istället förstärka landskaps-förändringar som utvecklar landskapets mångfald och kvaliteter (Herlin, 2012). I Peak District National Park i England visar man exempel på hur man bygger typiska stenmurar. Stenmurar i landskapet har olika utseende över hela England precis som i Sverige. En hel del av landskapsförvaltningen och skötseln handlar om att engagera lokalbefolkningen så att de får lära sig att arbeta med metoder som är typiska för ett område. Där har vi i Sverige mycket att lära. Landskapet är en viktig mötesplats!

Murtyper och material

Alla som har försökt bygga en stengårdsgård vet att det inte görs på en dag. Det krävs mer tålamod och list, än råstyrka. Man kan dela in naturstensmurar i olika typer, beroende på om man ser till murens konstruktion eller vilket material som

används. Väljer man att titta på konstruktionen finns det följande murtyper:

Enkelmur – en enkel rad av stenar som staplats på varandra. Vanlig som gräns och hägnad främst längs våra kuster samt på Öland och Gotland. Den påstås vara ganska effektiv som hägnad för djur, då den lätt rasar och därmed skrämmer djuret. Men det är mycket arbete att ständigt laga rasade partier.

Dubbelmur – två murade sidor med en fyllning av småsten och skrotsten. Vanlig i hela landet.

Stödmur – vid nivåskillnader i marken används muren för att stödja kanten

Valv – används ibland annat jordkällare och broar.

Väljer man istället att titta på materialet kan man urskilja följande:

Fältstensmur – mur som är byggd med stenar som ligger löst i skog och mark. Ofta väldigt liten grad av bearbetning.

Figur 2. Vålbyggd stenmur.
Foto: Joakim Lilja 2011.

Sprängstensmur – sten som sprängts ur berget eller ur större block. Får ett kantigt utseende.

Mur av huggen och bearbetad sten. Mer påkostad mur där varje sten huggs på plats i olika mönster. Vanlig i stadsmiljöer och på kyrkogårdar

Blockstensmur – färdighuggna block av sten som kommer från ett stenbrott.

Mur av travade plattor – våra sedimentära bergarter kalksten och skiffer är naturligt formade som plattor.

Grundläggning

Man hör ofta att ”en stenmur är lika djup som den är hög”, och det stämmer i vissa fall, men inte alltid. Hur murens grundläggning ser ut har att göra med varför muren byggdes och var i landskapet den står. När stenmurar byggdes intill åkermark var det vanligt att man grävde ganska djupt. Dels kunde man få bort mer sten, dels fick man fram jord till att fylla de hål som blev efter stenarna på åkern. På andra ställen, till exempel i skogsmark, behövde man inte gräva lika djupt.

Vill man att en stenmur ska stå länge, utan att rasa eller välta på grund av tjälskjutning eller frostsprängning, finns det några saker att tänka på:

- Främst är det viktigt att få bort vattnet från muren, eftersom det är vatten som oftast orsakar rörelser i muren. Står den på väl-dränerad mark, som morän eller grus, kan det räcka att gräva bort matjordslagret. I matjord sker nedbrytning av organiskt material vilket gör att jorden ”rör” på sig och måste därför alltid tas bort. I väl-dränerad mark såsom

morän eller grus sker oftast små rörelser som muren kan fördela. Sådana små rörelser brukar inte skada muren.

- Bygger man däremot på vattenhållande mark som silt och lera (finkorniga jordar), krävs det att marken dräneras. Helst ska man också gräva ner till frostfritt djup för att undvika att stenar skjuts ur läge. Muren kan i sig fungera som dränerande dike, och då är det viktigt att diket som grävs har tillräckligt fall så att vattnet kan ledas bort.
- Grundläggningen under mark bör vara bredare än muren. Schaktet som grävs för muren fylls upp med skrotsten och småsten. Detta görs noggrant så att det inte bildas hål som på sikt rasar samman. En modern metod är att fylla med singel och vibrera samman bädden med

Figur 3. Ett annorlunda avslut. Har den som byggde stenmuren haft sten kvar? Många stenmurar är hela livsverk och bör behandlas med stor respekt.

Foto: Joakim Lilja 2011.

padda. Man börjar mura första skiftet en bit under marknivå. Detta kan variera från 5 till 50 centimeter.

När man murar med natursten letar man efter stenar som har lämpliga sidor. Sidan som visas utåt i muren kallas för *visesida* och bör vara snygg, det vill säga slät och falla väl in i murens yta. Den övre delen av stenen kallas *byggyta*, och det är på den som nästa sten vilar. Undersidan kallas *liggyta* och sidorna kallas *stötytor*. Det är väldigt viktigt för murens hållbarhet att stenen har funktionella sidor. Det betyder att byggytan ska vara stor och luta svagt inåt. Detta för att nästa sten ska vila stadigt på den undre, samt att muren med tiden sakta ”skakar” samman. Om byggytan lutar utåt kommer muren med tiden att rasa, ett vanligt fel som man ofta ser i murpartier som håller på att rasa. Stötsidorna ska ha den funktionen att stenen inte kan vrida sig ur sitt läge. Liggytan ska vara väl tilltagen, så att den vilar bra på föregående byggyta. Om stenen inte har sådana sidor att den uppfyller kraven kallar vi den *skrotsten* och den läggs då under eller inuti muren.

Redskap och lyft

De vanligaste redskapen vid stenmurning är spett, spade och kofot. Att bli duktig på naturstensmurning kräver erfarenhet. Det som tar tid att lära sig, är att

hela tiden ”tänka om”. Vanligtvis finns inte den sten man önskar sig. Då får man tänka om. Passar inte stenen på ett sätt kanske den går att vända eller vrida. Om inte det går testas man stenen på någon närliggande plats i muren. Om inte det heller går skrotar man den, eller sparar till ett senare tillfälle. Målet är ett bra flöde i arbetet, och att slippa lyfta sten i onödan. Utmaningen är att bli både snabb och att det blir snyggt och stadigt.

Stenmuren skyddas främst genom Biotopskyddet som är en del av Miljöbalken, men den inkluderar inte vårdandet utan bara skyddet (Bylander 2008). Bevarandet av stenmuren kräver hävd och vård. Genom miljöersättningar försöker man uppmuntra markbrukare att vårda stenmurarna. Att bygga stenmurar är ett gammalt hantverk som är på väg att försvinna. Här har vi ett ansvar som utbildningsinstitution att dokumentera och föra vidare kunskapen. Efterfrågan på marknaden finns, men få kan göra jobbet!

Bylander, Anneli (2008) *Stenmuren i landskapet*. Dept. of Landscape Architecture, SLU. Examensarbeten inom Landskapsarkitekturprogrammet vol. 2008:25.

Lilja, J (2012) *Bland kattskallar och fyllesten. Om konsten att bygga en naturstensmur*. Byggnadskultur 1.12.

Magnusson, B. (2011) *Kulturresevat som geografiskt laboratorium*. Geografiska Notiser 69 (4): 192-199.

Sarlöv Herlin, Ingrid (2012). *Landskap för mångbruk: erfarenheter från England*. Stockholm: Forskningsrådet Formas

Joakim Lilja, landskapsvårdare och lärare vid Göteborgs universitet som för närvarande leder projektet ”Kallmurskonstruktioner i natursten” vid Hantverkslaboratoriet
Mejl: joakim.lilja@conservation.gu.se